

IOHTUCOU

Mokány Sándor

Címül írt szavunk a tihanyi apátság alapítólevelének hatvankettedik szórványa. Pontosabban: "Annak a birtoknak egyik határpontja — írja a nyelvemlékünkkel foglalkozó könyvében BÁRCZI GÉZA —, amelyet ERDÉLYI L. a kajtori tó (vö. *Culun* 66.) vidékére helyez (PRT. X, 423). Pontos olvasása, eredete, jelentése ismeretlen. ERDÉLYI Jótökönak írja át, ez kétségtelenül helytelen. A szó sem mint helynév, sem mint közzzó sehol sem fordul elő" (BÁRCZI, TihAl. 53).

GYÖRFFY GYÖRGY történész is foglalkozott e nyelvemlékünkkel: az 1055-i határleírás tizenötödik — a *Culun* tó melletti — birtoktestét azonosította a 146 évvel későbbi, azaz 1211-i határösszeírás egyazon részével. (A tihanyi alapítólevelél földrajzinév-azonosításaihoz. — PaisEml. 407—415). Idézem az idevágó megállapításait: "Az 1055-i határleírás megfelelő pontja a megfejtetetlen nevű *iohtucou*. Ez önmagában nem lenne azonosítható *Zouafeereh*-hel, azonban csaknem biztosra vehető, hogy 1055-ben a sarokpontokat megadták, s így a kettőt azonosnak vehetjük. Izsák falu határa ugyanezen a tájon, a harmadik halom után 1 kilométerrel fordul derékszögben¹ nyugat—délnyugat felé, és lesz Orgovánnyal határos. A sarokhatár ma nem halmon áll, de nem nagy távolságban tőle homokhalom található. Természetes, hogy a kisebb homokhalmok az idők során megváltoztak" (uo., 412).

¹ Én emeltem ki. — M. S.

Az elmondottakból kitűnik, hogy a *iohtucou* nyelvi vonatkozásai ismeretlenek, illetőleg bizonytalanok. Tudjuk viszont, hogy mindkét határjárás igen fontos pontját jelölte előbb a *iohtucou* (BÁRCZI GÉZA feltételezett olvasata szerint *johtukou*: TihAl. 53), majd névcserével (és esetleg kisebb helyi eltolódással) *Zouafeereh*, hiszen — az Árpád-kori határjárások tájolását véve alapul — a dél felé tartó irány itt fordul, itt tér derékszögben nyugatnak. (L. még GYÖRFFY GYÖRGY idézett tanulmányának a "Kolon határa az Árpádkorban" c. térképmellékletét.) Megjegyzendő, hogy ez a határrész — talán éppen fontossága miatt — csekély eltéréssel még ma is majdhogynem azonos helyen áll.

A tárggyal való ismeretség és "terepfelvétel" után szórványunk eredetével, olvasásával és jelentésével foglalkozom.

Az eddigi megfejtési kísérletek talán azért nem jártak sikerrel, mert a *iohtucou*-t a kutatók szerkezétilag egyszerű szóként kezelték. Ha figyelembe vesszük azonban a Magyar oklevél-szótárnak *Solumkou* /1272/ ~ *Solumkow* /1325/ adatait (OKlSz. kő a.), illetőleg KNIEZSA ISTVÁNNAK 1142—1146. évre vonatkozó *Gourin* [= Győr-ön] példáját, "amely időrendben az első adat az *eŷ* diftongus *oŷ* alakjára" (KNIEZSA, Hírtört. 16), és tudjuk továbbá azt is, hogy a *k* hang a tihanyi apátság alapítólevelében "19-szer *k*-val, 12-szer pedig *c*-vel van írva" (uo. 16), akkor *iohtucou*-nak a *cou* elemét bizvást olvashatjuk *kōŷ*-nek. Ezek szerint a *cou* (olv. *kōŷ*) 'kő' utótagban 87—91 évvel korábbra tehető első adatunk az *oŷ* kéttőshangzó alakjára.

A jelzői szerepű *iohtu* előtagnak *ioht*-relatív tövét azonosnak tartom a Halotti Beszéd *iochtotnia* (a legvalószínűbb olvasata *johtatniá*: BENKŐ LORÁND, Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei. Bp. 1980. 49, 70) *iocht*-relatív tövével.

A *iohtu* melléknévi jelzői előtag igenévi eredetű. A tövégi *u* (= *ú*) megjelenésében valószínűleg több tényező

működött közre. Legvalószínűbbnek az látszik, hogy azonos a $-(\gamma)\gamma \sim -(\gamma)\gamma$ igenévképző -ú fejleményével. (Erről a képzőről l. BÁRCZI, TihAl. 169—171.) A mediopalatális zöngés spiráns korai eltűnését minden bizonnyal elősegítette a *kou* [k^hu] utótag mediopalatális zöngétlen explozívájának közvetlen szomszédsága. A *iohtu: > *iohtuh > *iohtu* (olv. *joxtu*: > > *joxtuy* > *joxtú*) fejlődés valószínűségét az ige tövéghangzójának eredeti zártsága is támogatja. Azonos (azaz -ú) képző van — hadd jegyezzem meg — a 117 évvel későbbi *furuzeg* (olv. *fúrússzeg*) 'fúrússzeg' (1272: OklSz. *fúrú* a.) összetételben is.

A *iohtucou* legvalószínűbb olvasata tehát az elmondottak alapján *joxtúk^hu*.

A *ioht-* ~ *iocht-* ősi — ugor — eredetű szavaink közé tartozik; ugor megfelelői: vog. T., Szó. *ioxt-* 'jön' ~ osztj. V., Vj. *iō̄·γət-*, O. *iō̄γət*, Ko. *iō̄xtəm* 'jön, megérkezik'. Az ugor alapalak **jukt3-* lehetett (TESz. *jut* a.). "A szóbelseji *-kt-nek a magyarban egyrészt -t (*jut*), másrészt -xt (*iochtot-* > *ihtat* > *iktat*) felel meg. A *jo-* > *i-* hangváltásról l. BÁRCZI, Htört.² 132" (MSzFgE. *jut* a.). A *jut* igének a jelentéseit az értSz. két jelentéscsoportba alakította: I. 'valahova ér, elérkezik', II. 'osztokodáskor marad, osztályrészül esik valakinek, a számarány alapján hozzá kerül'; például: *valakinek jut valami* 'osztokodás, elosztás, kiosztás során' *valakié lesz valami*'. A szó eredeti jelentése az I. összefoglaló értelmezéshez kapcsolódik; ebből alakult átvitt értelmű használatban a II. (TESz. *jut* a.). Az *iktat*-nak a jelentései is a 'valahová juttat' változatai, illetőleg a 'valakinek a részére juttat' árnyalatai (TESz. *iktat* a.). Az ugor szavak szemantikája, valamint az együvé tartozó magyar szavak jelentéscsoportjai alapján a *joxtúk^hu* [= *jutók^hu*] szórványunknak minden bizonnyal '[(adomány révén) az apátság-nak] *jutó* [terület (egyik) határpontját megjelölő] *kő(halom)*' az értelme. Az sincs kizárva — ezt azonban kevésbé tartom va-

lószerűnek —, hogy a 'valahova ér' alapján '[a sarokhatárra] jutó kő', illetőleg 'térő kő' jelentést tulajdonítsunk tanulmányozott régi helyneveinknek.

IOHTUCOU

Шандор. Мокань

В документе об основании Тиханьского монастыря, относящегося к 1055 г., выступает топоним *iohtucou*, этимологию которого ученым не удалось расшифровать до сих пор.

Данный топоним, по мнению автора, — словосочетание, состоящее из определяющего причастного происхождения *iohtu* (< гл. *jut* 'достать, получить что либо') и сущ. *kou* 'камень'. Вероятное чтение топонима: *johtúkoy*.